

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Γιατί φιλοσοφεί ο άνθρωπος;

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ: Αριστοτέλης, *Μετά τὰ φυσικά* A2, 982b12-28

Εισαγωγικά

τρεῖς ἂν εἶεν φιλοσοφίαι θεωρητικά, μαθηματική, φυσική, θεολογική (*Μετά τὰ Φυσικά*, E1, 1026a18-19)

δῆλον τοίνυν ὅτι τρία γένη τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἔστι, φυσική, μαθηματική, θεολογική (*Μετά τὰ Φυσικά*, K7, 1064b1-3)

διαίρεση των επιστημών κατά τον Αριστοτέλη		
θεωρητική ¹	πρακτική ²	ποιητική [τέχνη] ³
πρώτη φιλοσοφία-θεολογική ⁴ μαθηματικά ⁵ φυσική ⁶	ηθική πολιτική	ρητορική ποιητική διάφορες τέχνες

¹επιδιώκει την καθαρή γνώση

²ασχολείται με τις ανθρώπινες πράξεις

³ασχολείται με την παραγωγή χρήσιμων και ωραίων πραγμάτων

⁴ασχολείται με πράγματα που έχουν χωριστή ύπαρξη και δεν υπόκειται σε αλλαγή

⁵ασχολείται με πράγματα που δεν έχουν χωριστή ύπαρξη και δεν υπόκειται σε αλλαγή

⁶ασχολείται με πράγματα που έχουν χωριστή ύπαρξη και υπόκειται σε αλλαγή

Τα *Μετά τα φυσικά* και ο όρος «μεταφυσική»

Τα *Μετά τὰ Φυσικά* αποτελούνται από 14 βιβλία. Έχουν ήδη από την αρχαιότητα ονομαστεί με βάση τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου: Α, α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν.

Ο όρος «μεταφυσική» (όπως και ο συνώνυμος «οντολογία») δεν συναντάται στον Αριστοτέλη, αλλά ούτε και σε κάποιο άλλο κείμενο της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Στις πραγματείες του Αριστοτέλη συναντώνται οι όροι *πρώτη φιλοσοφία* και *θεολογική φιλοσοφία* ή *ἐπιστήμη*.

Το θέμα που μελετάται στα *Μετά τὰ Φυσικά*, το αντικείμενο της *πρώτης φιλοσοφίας*, είναι το *ὄν ἢ ὅν*, το *ον* στην απόλυτη απλότητά του, το υπαρκτό χωρίς ιδιότητες, η ίδια η ύπαρξη. Η αριστοτελική μεταφυσική είναι πρώτα απ' όλα οντολογία, γνώση του *καθόλου*, επιστήμη καθολική, θεμελιώδης για όλες τις υπόλοιπες. Καθώς, όμως, το *ον* στην καθολικότητα και απολυτότητά του ταυτίζεται με την *πρώτην οὐσίαν καὶ ἀκίνητον*, δεν μπορεί να είναι άλλο από τον ίδιο τον θεό. Έτσι, το αντικείμενο της πρώτης φιλοσοφίας και της θεολογικής επιστήμης ταυτίζονται. Το *ὄν ἢ ὅν* είναι το θεϊκό *ον*.

Το Α' βιβλίο των *Μετά τὰ Φυσικά*

Το κεντρικό θέμα του Α είναι η ίδια η φιλοσοφία, και πρωταρχική επιδίωξη του Αριστοτέλη είναι η σύνταξη του ορισμού της. Στα δύο πρώτα κεφάλαια του Α (όπως και στο νεανικό έργο του Αριστοτέλη *Προτρεπτικός*) η φιλοσοφία περιγράφεται ως η θεωρητική γνώση που έχει ως κύρια κατεύθυνση την αιτιολογία: είναι μια γνώση ολοκληρωμένη (*σοφία*) η οποία απαντάει σε διάφορα «γιατί», κατεξοχήν σε πρωταρχικά «γιατί». Δεν έχει καμία άλλη προφανή χρησιμότητα, και καμία άμεση χρηστικότητα.

Το κείμενο

Τα *Μετά τα Φυσικά* ξεκινούν με την προοιμιακή φράση: *Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει* (Όλοι οι άνθρωποι ποθούν τη γνώση· κι αυτό είναι κάτι που οφείλεται στην ίδια την ανθρώπινη φύση). Η γνώση, όμως, παράγεται μέσα από μια συγκεκριμένη πορεία. Αφετηρία της αποτελούν οι *αἰσθήσεις*, κατεξοχήν η ὄραση. Η αίσθηση παράγει *μνήμη*. Πολλές μνήμες του ίδιου πράγματος μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία μιας *εμπειρίας*.

Και η εμπειρία οδηγεί, με τη σειρά της, στην **τέχνη** και την **επιστήμη**: πολλές διαπιστώσεις της ίδιας εμπειρίας δημιουργούν γενικευτικές αντιλήψεις, που στο σύνολό τους απαρτίζουν μια τέχνη ή επιστήμη (οι όροι χρησιμοποιούνται στο 1ο κεφ. αδιάκριτοι, ενώ στο 2ο κεφ. με την επισήμανση του μη χρηστικού χαρακτήρα της επιστήμης-φιλοσοφίας, αυτή διακρίνεται πλέον από την τέχνη, που είναι παραγωγική). Αν η εμπειρία προσδένεται στο επιμέρους, η τέχνη και η επιστήμη βασίζονται σε γνώση καθολική. Αυτή είναι η σοφία. Η σοφία είναι γνώση των αιτιών, κατεξοχήν των πρωταρχικών αιτιών και αρχών. Οι έμπειροι γνωρίζουν το «ότι», οι σοφοί όμως το «διότι».

Ο Αριστοτέλης αποτυπώνει την πορεία του ανθρώπου προς τη φιλοσοφία λογικά και εξελικτικά: το ένα βήμα οδηγεί εύλογα στο άλλο, στο επόμενο και πληρέστερο. Έτσι, η λογική αποτύπωση της πορείας του ανθρώπου προς τη φιλοσοφία γίνεται και η ίδια φιλοσοφία. Αν η φιλοσοφία είναι στον πυρήνα της μια ελεύθερη αναζήτηση αιτιολογήσεων, τότε και η εκλογικευμένη, αιτιολογική αποτύπωση της πορείας του ανθρώπου προς αυτήν είναι επίσης φιλοσοφία.

Ο Αριστοτέλης δεν περιορίζεται σε μια μελέτη αποκλειστικά λογική· έχει υπόψη του και την αντίστοιχη ιστορική πορεία της ελληνικής φιλοσοφίας. Γνωρίζει, ασφαλώς, τους προκατόχους του· βλέπει ξεκάθαρα ότι οι πρώτοι φιλόσοφοι ήταν *φυσιολόγοι*, φυσικοί φιλόσοφοι. Γι' αυτό και δομεί το απόσπασμα:

- α) με τη χρήση χρονικών προσδιορισμών (*καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον, ἐξ ἀρχῆς, εἴτα*)
- β) με διπλή χρήση του ρήματος *ἄρχομαι* (*ἤρξαντο, ἤρξατο*)
- γ) με ρητή αναφορά στο *συμβεβηκός*, δηλαδή στο ιστορικό συμβάν,
- δ) με ευρεία χρήση ιστορικών χρόνων.

Η δημιουργία μιας λογικής/αιτιολογικής αποτύπωσης πάνω σε ένα λίγο-πολύ σχηματικό ιστορικό υπόβαθρο δεν αποτελεί πρωτοτυπία των *Μετὰ τὰ Φυσικά* και της αναφοράς του Αριστοτέλη στη γένεση της φιλοσοφίας. Με αντίστοιχο τρόπο στην *Ποιητική* μελετά τη γένεση της τραγωδίας, στα *Πολιτικά* τη γένεση της πόλης, ενδεχομένως και στη *Ρητορική* τη γένεση του οργανωμένου δημόσιου λόγου. Έτσι ο Αριστοτέλης, ως αυθεντικός φιλόσοφος (και όχι ιστορικός), θα καταφέρει να αρθρώσει οργανωμένα τον δικό του, προσωπικό φιλοσοφικό λόγο, αυτόν στον οποίο στόχευε εξ αρχής και στο οποίο εντέλει υποτάσσει την κάθε ιστορική περιπτώσιολογία, σχηματική γραμμικότητα και ατομική επίτευξη.

Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι ...τοῦ παντὸς γενέσεως.

Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν: Ο Αριστοτέλης τοποθετεί στην αφετηρία και έναρξη της φιλοσοφίας ένα πάθος, τον θαυμασμό. «Το πάθος του θαυμασμού δεν βρίσκεται απλώς στην έναρξη της φιλοσοφίας, όπως λόγου χάρι το νίψιμο των χειρών προηγείται της χειρουργικής επέμβασης. Ο θαυμασμός είναι ο φορέας της φιλοσοφίας και τη διέπει εξ ολοκλήρου [...] Ο θαυμασμός είναι *ἀρχή* –διέπει εξ ολοκλήρου κάθε βήμα της φιλοσοφίας»¹. Κατά τον Αριστοτέλη ο συγκλονισμός που υποδηλώνεται με το *θαυμάζειν* είναι απαραίτητο προπαρασκευαστικό στάδιο για την έναρξη της μεθοδικής έρευνας, διότι εντός του *θαυμάζειν* υποκρύπτεται η συνειδητοποίηση της άγνοιας. Η λέξη επανέρχεται άλλες τρεις φορές (*θαυμάσαντες, θαυμάζων, θαυμασίων*)

Ο σύνδεσμος γὰρ αιτιολογεί την αμέσως προηγούμενη φράση: *Ὅτι δ' οὐ ποιητική* [η φιλοσοφία], *δῆλον καὶ ἐκ τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων*. Συνεπώς, πρέπει να δούμε όλα όσα ακολουθούν ως προσπάθεια απόδειξης του μη χρηστικού χαρακτήρα της φιλοσοφίας (μέσα σε ένα ιστορικό περιβάλλον).

¹ Heidegger, M. (1986), *Τι είναι η φιλοσοφία*, εισαγωγή μετάφραση και σχόλια Β. Μπιτσιώρης, Αθήνα, σελ. 65.

καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον: με το νῦν η έναρξη του φιλοσοφεῖν τοποθετείται στη συγχρονία της: ανά πάσα στιγμή, και στο παρόν, μπορεί κάποιος, με αφετηρία την έκπληξη και την περιέργεια, να αρχίσει να φιλοσοφεί. Με *τὸ πρῶτον* η έναρξη του φιλοσοφεῖν τοποθετείται στη διαχρονία της: κάποια στιγμή στο (ελληνικό) παρελθόν, έχοντας ως αφορμή επίσης την έκπληξη και την περιέργεια, εμφανίστηκαν οι πρώτοι φιλόσοφοι.

τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων: το θαυμάζειν προσηλώνεται καταρχάς στα παράδοξα και ανεξήγητα μέσα στην καθημερινότητα. Ποια μπορεί να είναι αυτά; Ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς (3ος αι. μ.Χ.) εξηγεί: *διὰ τί τὸ ἤλεκτρον ἔλκει τὰ ἀχυρώδη, ἡ Ἡρακλεία λίθος τὸν σίδηρον, ἢ τί ἐστὶν ἡ ἴρις* (το ουράνιο τόξο), *ἢ ὅλως τὴν τῶν νεφῶν σύστασιν, τὰς βροντάς, πόθεν, ἢ περὶ τῶν ἀστραπῶν, πῶς γίνονται*.

προϊόντες ... διαπορήσαντες: Ο Αριστοτέλης στο Β' βιβλίο (995a24-b4) διατυπώνει ένα τριμερές σχήμα με βάση το οποίο ο φιλόσοφος οδηγείται στη γνώση: α) το *ἀπορεῖν* ως προυπόθεση, β) το *διαπορεῖν* ως διαδικασία κατανόησης της απορίας και γ) το *εὐπορεῖν* ως επιθυμητό σκοπό και οριστική επίλυση του αρχικού προβλήματος.

οἶον: Με τη λέξη αυτή ο Αριστοτέλης εισάγει παράδειγμα. Εδώ ως παράδειγμα αναφέρονται τα φυσικά φαινόμενα που σχετίζονται με τη σελήνη, τον ήλιο και τα άστρα, αλλά και η ίδια η γένεση του σύμπαντος (θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν οι πρώτοι φυσικοί φιλόσοφοι). Υπάρχει κλιμάκωση από τα πιο κοντινά στον άνθρωπο και τις δυνατότητες της γνώσης του στα πιο μακρινά και δυσερμήνευτα. Αυτή η κλιμάκωση σημαίνει ότι το παράδειγμα του Αριστοτέλη δεν αφορά μόνο στα μείζονα, αλλά και στα *πρόχειρα τῶν ἀτόπων*².

Ὁ δ' ἀπορῶν ... τινος ἔνεκεν.

Η επιθυμία του ανθρώπου να υπερβεί την άγνοια οδηγεί τον αρχικό θαυμασμό στη φιλοσοφία: αυτή υπάρχει και νοηματοδοτεῖται καθ' εαυτήν· δεν υπηρετεί καμμία χρησιμότητα.

(διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἐστὶν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων):

Η τυπική δομή του συλλογισμού:

1η προκειμένη: *ὁ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων* (= ο μύθος συντίθεται από γεγονότα άξια θαυμασμού)

2η προκειμένη(εννοεῖται από πριν): *Διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν* (= όπως συμβαίνει και τώρα, οι άνθρωποι άρχισαν για πρώτη φορά να φιλοσοφούν από περιέργεια και θαυμασμό)

Συμπέρασμα: *ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἐστὶν* (= όποιος αγαπά τους μύθους κατά κάποιον τρόπο είναι και φιλόσοφος)

Ο συνδυετικός κρίκος ανάμεσα σε αυτόν που αγαπά τον μύθο και σε αυτόν που αγαπά την ολοκληρωμένη γνώση, τη σοφία είναι τα *θαυμάσια*, τα αξιοθαύμαστα, αξιοπερίεργα, δυσερμήνευτα· με αυτά ασχολείται τόσο ο μύθος όσο και η φιλοσοφία. Σύμφωνα με τον Düring³, ο Αριστοτέλης, όταν αναφέρεται στον *φιλόμυθο*, δεν έχει κατά νου μόνο τους αρχαίους μυθογράφους αλλά και τον δάσκαλό του, τον Πλάτωνα, που αξιοποιεί συχνά τους μύθους στις φιλοσοφικές του αναλύσεις.

Η παρένθεση δεν αποτελεί απλώς ένα συνειρμό. Εδώ υπόκειται ένα βαθύτερο ερμηνευτικό σχήμα για την πορεία της ανθρωπότητας προς τη γνώση: από τον μύθο στο

² Παρακάτω (983a12-17) ο Αριστοτέλης διευκρινίζει: «Όλοι ξεκινούν, όπως είπαμε από τον θαυμασμό που τους προκαλεί ο τρόπος ύπαρξης κάποιων πραγμάτων, όπως στην περίπτωση των αυτόματων παιχνιδιών ή των ηλιοστασιών ή της ασυμμετρίας της διαγωνίου του τετραγώνου και της πλευράς, όπου όλοι, όσoι δεν έχουν σλλάβει την αιτία, θεωρούν θαυμαστό το γεγονός ότι ένα μήκος δεν μπορεί να μετρηθεί με την ελάχιστη μονάδα» (μτφρ. Β. Κάλφας).

³ Düring, I. (1991), *Ὁ Αριστοτέλης, Παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία τῆς σκέψης του*, Α' τόμ., μετ. Π. Κοτζιά, Αθήνα, σελ. 413, υποσ. 114.

λόγο. Ο μύθος και ο λόγος δεν αποτελούν παρά δύο διαφορετικές γλώσσες και αντίστοιχους τρόπους σκέψης, για να απαντηθούν τα μεγάλα ερωτήματα για τον θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο. Ο Αριστοτέλης ξέρει καλά ότι το πέρασμα από τον μύθο στο λόγο, από το έπος στην τραγωδία, την ιστοριογραφία και τη φιλοσοφία, αποτυπώνει εύστοχα την πορεία του αρχαιοελληνικού στοχασμού. Ξέρει ακόμα ότι μπορεί το βάρος να μετακινήθηκε σταδιακά προς τον λόγο, ο μύθος όμως ποτέ δεν απαξιώθηκε τελείως στην Αρχαία Ελλάδα.

ὥστ' εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄνοιαν ... καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἔνεκεν: υποθετικό επιχείρημα κατά το παράδειγμα των θετικών επιστημών.

Μαρτυρεῖ ... ζητεῖσθαι

Η εμπειρική παρατήρηση ως απόδειξη του παραμάνω υποθετικού συλλογισμού. Δεν ήταν η ανάγκη που οδήγησε στη φιλοσοφία: οι άνθρωποι φιλοσόφησαν μόνο όταν είχαν ξεπεράσει τα βιοτικά προβλήματα και εξασφάλισαν τη σκόλη, τον χρόνο που δεν δαπανάται για τη διασφάλιση της επιβίωσης αλλά ελεύθερα για τη χαλάρωση και την απόλαυση. Ο Αριστοτέλης δεν συνδέει τη φιλοσοφία με τη ραστώνη, την χαλάρωση δηλαδή και την απόλαυση, μόνο γενετικά, ανατρέχοντας απλώς στην ιστορική της καταγωγή. Ο Σταγειρίτης διαβλέπει ότι η δραστηριότητα του φιλοσόφου υπερβαίνει πάντα τις πιεστικές απαιτήσεις της καθημερινότητας, προϋποθέτει χρόνο ελευθερίας και απομάκρυνση από τις άλλες τέχνες: τότε και μόνο τότε μπορεί αυτός να προσεγγίσει τη φιλοσοφική ακρίβεια. Γι' αυτό και η ραστώνη γίνεται έγκυρο σημάδι της φιλοσοφίας

Δῆλον οὖν ... ἔνεκέν ἐστιν

Στον πυρήνα της φιλοσοφικής γνώσης δεν βρίσκεται η χρηστικότητα και η ανάγκη (όπως συμβαίνει με άλλες επιστήμες) αλλά η ελευθερία: η φιλοσοφία υπάρχει μόνο για τον εαυτό της. Αυτός εξάλλου είναι –τονίζει ο φιλόσοφος– και ο τρόπος ύπαρξης του ίδιου του ελεύθερου ανθρώπου: υπάρχει για τον εαυτό του. Η συσχέτιση της φιλοσοφίας με την ελευθερία μόνο τυχαία ή εξωτερική δεν είναι. Δεν δηλώνει απλά την απουσία σύνδεσης με την όποια χρηστικότητα. Αλλά αποτυπώνει μια βαθιά αίσθηση του φιλοσόφου, τόσο για τη συγχρονία: μόνο ένα ελεύθερο πνεύμα μπορεί να φιλοσοφήσει αληθινά, όσο και για τη διαχρονία: μόνο όταν οι Έλληνες προόδευσαν στην ελευθερία, ευδοκίμησε ο φιλοσοφικός λόγος: μάλιστα, αυτό συνέβη στην κατεξοχήν ελεύθερη πόλη, την Αθήνα.⁴

ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπος, φασμέν, ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄν, οὕτω καὶ αὐτὴν:

συλλογισμός με αναλογία

ἐδίδωκον, ζητεῖσθαι, ζητοῦμεν: Με την επιλογή των συγκεκριμένων ρημάτων ο Αριστοτέλης υποδηλώνει τον πιεστικό χαρακτήρα των φιλοσοφικών αποριών, την επιτακτική ροπή στο φιλοσοφείν. Μπορεί η φιλοσοφία να μην ικανοποιεί καμία εξωτερική χρεία και ανάγκη, αποτελεί όμως πανανθρώπινο ψυχικό ζητούμενο. Ενδιαφέρουσα και η τροπή από το παρελθοντικό τριτοπρόσωπο *ἐδίδωκον* στο παροντικό πρωτοπρόσωπο *ζητοῦμεν*, με την οποία ο Αριστοτέλης εντάσσει και τον εαυτό του στη χορεία των φιλοσόφων, των ανθρώπων που στοχάζονται ελεύθεροι.

τὸ θαυμάζειν, τὸ φεύγειν τὴν ἄνοιαν, τὸ εἰδέναι, τὸ ἐπίστασθαι: Ο Αριστοτέλης επιμένει στη χρήση ἐναρθρων απαρεμφάτων εκεί που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει αφηρημένα ουσιαστικά. Δίνει, έτσι, έμφαση στον ενεργητικό, προσωπικό χαρακτήρα της φιλοσοφικής δραστηριότητας αλλά και στην ιστορικότητα της φιλοσοφίας.

⁴ Η ιδέα σύνδεσης φιλοσοφίας και ελευθερίας ανάγεται στον Πλάτωνα. Βλ. *Πολιτεία*, 499a: *Οὐδέ γε αὐτὸν λόγον, ὃ μακάριε, καλῶν τε καὶ ἐλευθέρων ἱκανῶς ἐπήκοοι γεγονάσιν, οἷων ζητεῖν μὲν τὸ ἀληθὲς συντεταμένως ἐκ παντὸς τρόπου τοῦ γινῶναι χάριν*.

παράλληλα κείμενα

"Όταν το παιδί ρωτούσε: Γιατί εγώ να είμαι εγώ και όχι εσύ; Πότε άρχισε ο χρόνος και που τελειώνει ο χώρος; Μήπως η ζωή μας πάνω στη Γη δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα όνειρο; Μήπως αυτό που βλέπω, ακούω και μυρίζω είναι ένας φανταστικός κόσμος; Υπάρχει πράγματι το κακό, υπάρχουν άνθρωποι πραγματικά κακοί; Πως γίνεται εγώ, αυτός που είμαι τώρα, να μην υπήρχα πριν και μια μέρα να μην είμαι πια αυτός που είμαι τώρα;..." (Βιμ Βέντερς, «Τα φτερά του έρωτα»)

Ξεκινάμε με μια διανοητική δυσφορία σαν του παιδιού που ρωτάει: "Γιατί;" Το ερώτημα του παιδιού δεν είναι σαν εκείνο του ώριμου ανθρώπου· είναι μια έκφραση απορίας και όχι αίτημα για παροχή ακριβών πληροφοριών. Έτσι και οι φιλόσοφοι ρωτούν: "Γιατί;" και "Τι;", χωρίς να ξέρουν τι ακριβώς είναι αυτό που ρωτούν. Εκφράζουν ένα αίσθημα διανοητικής δυσφορίας... Τα φιλοσοφικά προβλήματα έχουν τη μορφή: "Τα 'χω χαμένα" (Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, *Αφορισμοί και εξομολογήσεις*)

"ΜΕΝΩΝ: Σωκράτη, είχα ακούσει, προτού σε γνωρίσω, πως το μόνο που κάνεις είναι να βρίσκεσαι σε αμηχανία και να φέρνεις σε αμηχανία και τους άλλους και αυτό που νιώθω τώρα είναι πως με τα μάγια και τα φίλτρα σου με έχεις παραλύσει, έτσι που να βρίσκομαι κι εγώ σε τέλεια αμηχανία. Για να πω και ένα αστείο, μου φαίνεται πως είσαι ακριβώς σαν το σελάχι της θάλασσας, που ηλεκτρίζει όποιον το πλησιάζει και το αγγίζει, και μου έχεις κάνει κάτι τέτοιο αυτή τη στιγμή, γιατί το μυαλό μου και το στόμα μου είναι ναρκωμένα και δεν μπορώ να σου απαντήσω". (Πλάτων, *Μένων*, 80a)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ: Αριστοτέλης, *Προτρεπτικός πρὸς Θεμίσωνα*, απ. 8-9

εισαγωγικά

Οι προτρεπτικοί λόγοι της αρχαιότητας έχουν ως βασικό μοτίβο την αντίθεση ανάμεσα στον θεωρητικό και τον πρακτικό βίο. Στον *Προτρεπτικό* ο Αριστοτέλης απευθύνεται στον ηγεμόνα της Κύπρου Θεμίσωνα και τον παροτρύνει να επιδοθεί στη φιλοσοφία. «Στην πραγματικότητα και στη βαθύτερη σημασία του το έργο είναι ένα μήνυμα προς τους νεαρούς άνδρες που συνέρρεαν στις αθηναϊκές σχολές, μια προσωπική ομολογία πίστης σε ένα ιδεώδες ζωής»⁵, τον θεωρητικό, φιλοσοφικό βίο. Η αντίθεση ανάμεσα στον θεωρητικό και τον πρακτικό βίο είναι το συνηθισμένο θέμα των προτρεπτικών λόγων της αρχαιότητας

Ο *Προτρεπτικός* γράφτηκε όταν ο Αριστοτέλης δίδασκε στην Ακαδημία. Θεωρείται ότι αποτελεί απάντηση στον λόγο του Ισοκράτη *Περὶ ἀντιδόσεως* (353/52 π.Χ.). Ο Ισοκράτης υποστηρίζει ότι η αληθινή φιλοσοφία δεν έχει καμία σχέση με την παράδοση μελέτης της φύσης, όπως διαμορφώθηκε από τους προσωκρατικούς, δεν απαιτεί καμία μαθηματική προπαίδεια, όπως απαιτούσε ο Πλάτων, αλλά ότι ταυτίζεται με την καθιερωμένη παιδεία, που αποβλέπει στη ρητορική ικανότητα και τις πρακτικές δεξιότητες στο στίβο της ατομικής και συλλογικής καθημερινότητας. Στην απάντηση του Αριστοτέλη είναι έντονη τόσο η πλατωνική επιρροή (π.χ. η διασύνδεση φιλοσοφίας και μαθηματικών), όσο και η σωκρατική υποθήκη: το επιτακτικό αίτημα να μη δεχόμαστε τίποτε ως αυτονόητα καλό ή κακό, αν δεν έχει προηγηθεί προσεκτικός έλεγχος· ζωή χωρίς αδιάκοπο (αυτο)έλεγχο, δεν αξίζει να τη ζει κανείς, διακήρυξε ο Σωκράτης στην απολογία του⁶. Συγχρόνως όμως –και αυτό εκπροσωπεί ιδιαίτερα την επιστημονική ιδιοσυγκρασία και έφεση του ίδιου του Αριστοτέλη– μεγάλο βάρος του έργου πέφτει στην καταξίωση της έρευνας και γνώσης της φύσης.

Ο Αριστοτέλης, ακόμα, δίνει πολύ υψηλή θέση στη φιλοσοφία και στην αξία της για μια ευτυχισμένη ζωή. Η ύψιστη ενέργεια της ψυχής είναι η καθαρή νόηση που δεν εμπλέκεται σε πρακτικούς σκοπούς. Η φιλοσοφία, ως ελεύθερη πνευματική αναζήτηση στραμμένη στην έρευνα του θεού, του κόσμου και του ανθρώπου, βρίσκεται υπεράνω όλων των τεχνών και επιστημών· στοχεύει άμεσα στην αλήθεια και μάλιστα στην αλήθεια της φύσης.

το κείμενο

Και οι δύο παράγραφοι επιχειρηματολογούν υπέρ της αναγκαιότητας της φιλοσοφίας, γι' αυτό και κορυφώνονται με το ίδιο ρηματικό επίθετο: *φιλοσοφητέον*. Το κοινό συμπέρασμα των δύο παραγράφων, λοιπόν, είναι μια προτροπή σε ένα φιλοσοφικό τρόπο ζωής.

πρώτη παράγραφος

Η τυπική δομή του συλλογισμού:

1. Το σώμα μας και όσα σχετίζονται με αυτό είναι όργανα
2. Όλα τα όργανα μπορούν να χρησιμοποιηθούν με τρόπο καλό και ωφέλιμο ή με τρόπο κακό και βλαπτικό
3. Η φιλοσοφία μάς διδάσκει τον καλό και ωφέλιμο τρόπο χρήσης των διαφόρων οργάνων

Άρα: πρέπει να φιλοσοφούμε.

ὀρέγεσθαι τῆς ἐπιστήμης κτᾶσθαι τε αὐτὴν καὶ χρῆσθαι αὐτῇ προσηκόντως: Κλιμάκωση: αρχικά ο άνθρωπος επιζητά τη γνώση (*ὀρέγεσθαι*)· μετά προβαίνει στην απόκτησή της (*κτᾶσθαι*)· τελικό ζητούμενο, όμως, είναι η εφαρμογή της, η χρήση της και μάλιστα η σωστή

⁵ I. Düring, *Ὁ Αριστοτέλης, Παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία τῆς σκέψης του*, Β' τ., μετ. Α. Γεωργίου-Κατσιβέλα, Αθήνα 1999, σελ. 167.

⁶ Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 38a: *ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ*.

χρήση της (*προσηκόντως χρῆσθαι*). Και αυτό, διότι συμβαίνει πολλές φορές να γνωρίζει ο άνθρωπος το σωστό, αλλά να μη θέλει ή να μην μπορεί να το εφαρμόσει. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τους ανθρώπους ανάλογα με τη γνώση και την πράξη του σωστού στους παρακάτω τύπους:

Σοφός: θεωρία

Φρόνιμος: γνωρίζει το σωστό το πράττει και νιώθει ηδονή - ηθική αρετή

Εγκρατής: γνωρίζει το σωστό το πράττει αλλά δεν νιώθει ηδονή

Ακρατής: γνωρίζει το σωστό αλλά δεν το πράττει

Φαύλος: δεν γνωρίζει το σωστό

Ακόλαστος – θηριώδης: ζώδης συμπεριφορά

Φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως: Η φιλοσοφία θεωρείται απαραίτητη για τον έλεγχο των μέσων που θα διασφαλίσουν τον απώτερο στόχο του ανθρώπου, το τέλος της ζωής του. Ο λόγος είναι δεοντολογικός και απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους διαχρονικά (*ἡμῖν*: δοτική προσωπική του ενεργούντος προσώπου). Ο στόχος είναι διττός: στη δημόσια ζωή η ορθότητα του βίου του κάθε ανθρώπου (*ὀρθῶς*): στην ιδιωτική του ζωή η ωφέλεια (*ὠφελίμως*). Τα μέσα-όργανα που πρέπει να ελεγχθούν είναι το σώμα, τα μέλη του και οι δραστηριότητές του⁷. Η χρήση των σωματικών μέσων απαιτεί ολοκληρωμένη, στέρεη γνώση (*ἐπιστήμη*), ώστε να αποφευχθούν πιθανοί κίνδυνοι. Αυτήν τη γνώση επιζητεί η φιλοσοφία.

δεύτερη παράγραφος

παρατίθενται διαφορετικά πεδία γνώσεων (*ἐπιστήμαι*), με διαφορετική στόχευση το καθένα. Αν, όμως, ο άνθρωπος θέλει να συγκλίνουν όλα αυτά στην επίτευξη ενός κεντρικού στόχου (*κυρίως ἀγαθοῦ*), οφείλει να υποτάξει όλες τις επιμέρους γνώσεις σε μία κεντρική καθοδήγηση. Αυτήν την ασκεί η φιλοσοφία πάνω στις επιμέρους επιστήμες⁸. Για την επίτευξη του στόχου της διαθέτει αφενός τον ορθό λόγο (*ἡ τῷ λόγῳ χρωμένη*) την *ἐπιστήμη*, αφετέρου τη διαυγή θέαση του τέλους της (*ἡ τὸ ὅλον ἀγαθὸν θεωροῦσα*). «Πρόκειται για έναν τρόπο σκέψης τελολογικό. Ο φιλόσοφος αναγνωρίζει σε κάθε τομέα της πραγματικότητας, σε κάθε πτυχή του ερευνητέου επιστητού, τη λειτουργία κάποιου τέλους προς την πραγμάτωση του οποίου τείνουν όλες οι επιμέρους ενέργειες των όντων, αψύχων και εμψύχων. Έτσι και οι αντίστοιχες επιστήμες, που ερευνούν τα ποικίλα πεδία του πραγματικού, δομούνται με μία ανάλογη τελολογική προοπτική· μελετούν πώς τα επιμέρους στοιχεία υπηρετούν την πραγμάτωση του τέλους από το οποίο αυτά αντλούν τον τρόπο ύπαρξής τους»⁹.

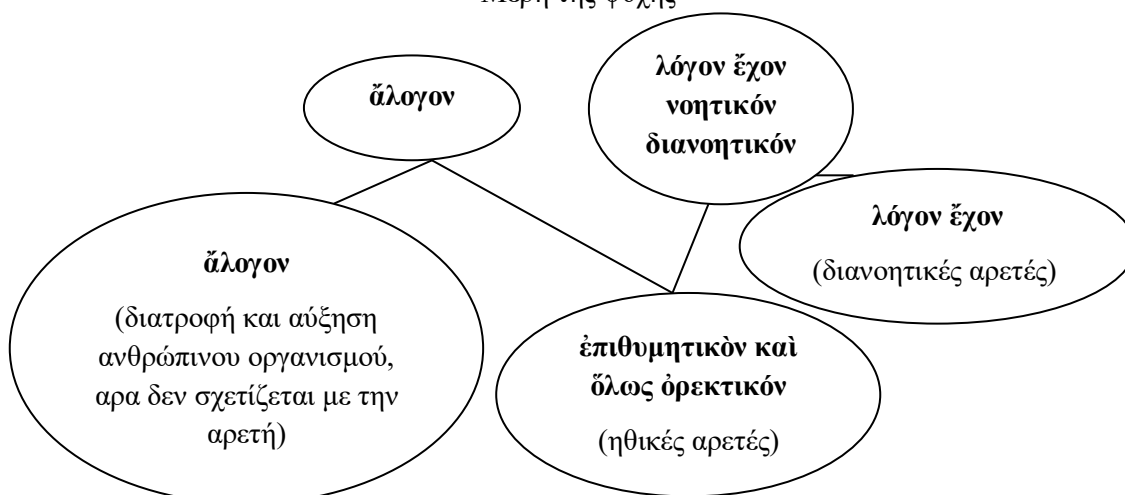
⁷ Για το σώμα ως όργανο της ψυχής βλ. και *Περὶ ψυχῆς*, 412b10-12: «Εἶπαμε λοιπόν γενικά τι είναι ψυχή· είναι δηλαδή ουσία που ενεργοποιεί μία έννοια· είναι η ουσιώδης έννοια ενός τέτοιου σώματος. Αν για παράδειγμα κάποιο από τα όργανα, ας πούμε ένας πέλεκυς, ήταν φυσικό σώμα η ουσία του θα ήταν να είναι πέλεκυς και αυτό θα συνιστούσε την ψυχή του».

⁸ Στα μετέπειτα ηθικά έργα του ο Αριστοτέλης θεωρεί ως ύψιστη επιστήμη την πολιτική· αυτή ελέγχει όλες τις επιμέρους, και αποβλέπει στο ανώτερο ανθρώπινο αγαθό. Βλ. *Ἠθικά Μεγάλαι*, 1.1.9-10: «Με δεδομένο, συνεπώς, ότι ο εσώτερος σκοπός καθεμιάς από τις επιστήμες και δραστηριότητες είναι κάτι το αγαθό, είναι φανερό ότι αγαθό ανώτερο όλων θα είναι ο εσώτερος σκοπός της ανώτερης όλων. Και, οπωσδήποτε, ανώτερη όλων των δραστηριοτήτων είναι ακριβώς η πολιτική, και κατά πάσα πιθανότητα αγαθό είναι ο δικός της εσώτερος σκοπός. Ἄρα -έτσι φαίνεται τουλάχιστον- θέμα μας πρέπει να είναι το αγαθό, και μάλιστα το αγαθό όχι το απόλυτο και θεϊκό αλλά το ανθρώπινο (για το θεϊκό αγαθό είναι άλλη η συζήτηση και διαφορετική η έρευνα)» (μετάφραση Β. Μπετσάκος).

⁹ Β. Μπετσάκος, *Αριστοτέλης, Ἠθικά Μεγάλαι. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια*, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 16-17

ἡγεμονικώτεραις, ἐπιτάττειν, ἐπιτακτικὴν φρόνησιν

Μέρη της ψυχής

κρίνειν τὴν ὀρθότητα, τῷ λόγῳ χρωμένη, ὀρθὴν κρίσιν, ἀναμάρτητον: Οι εκφράσεις αυτές απηχούν την εμπιστοσύνη των Ελλήνων στην ικανότητα της ανθρώπινης λογικής, στον ορθό λόγο. Άμεσα διακρίνεται και στις δύο παραγράφους μια βασική πλατωνική αρχή: ο λόγος έχει ένα ηγεμονικό ρόλο στην ψυχή και τη ζωή του ανθρώπου· κατευθύνει τις πράξεις του. Οι διανοητικές αρετές του ανθρώπου συνεργάζονται με τις ηθικές, για να του προσφέρουν από κοινού την ευτυχία. Ο ορθός λόγος δεν έχει να κάνει με συστηματική νοησιαρχική ακρίβεια· ο ορθός λόγος δεν είναι επιστήμη με τη σημερινή έννοια, δεν δεσμεύεται από αξιωματικές αρχές και την εσωτερική συνέπεια του οικοδομήματος μιας επιμέρους επιστήμης. Ο ορθός λόγος είναι όλων των ανθρώπων· κανείς ειδήμων και ειδικός, καμία ιδεολογία, θρησκεία και φιλοσοφία δεν μπορεί να τον μονοπωλήσει. Ο ορθός λόγος, για τον Αριστοτέλη είναι ο κοινός λόγος, είναι προσδιορισμένος κοινωνικά. Η αλήθεια είναι συνάρτηση των κοινωνικών επιτευγμάτων, εκφράζει το κατά πόσον οι άνθρωποι επιτυγχάνουν να ζουν όλοι μαζί *κατὰ λόγον*. Η τελική ορθότητα του λόγου βεβαιώνεται *κατ' ἀρετὴν* και η αρετή *κοινωνίας ἔργον ἐστί*.

Τελικά, μπορεί η φιλοσοφία να μη συνδέεται και να μην δεσμεύεται από καμία άμεση χρησιμότητα, όπως το είδαμε στο απόσπασμα από τα *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* του Αριστοτέλη, εντέλει όμως αφορά σε κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και σε κάθε έκφραση της ζωής του ανθρώπου. Υπ' αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι απολύτως χρήσιμη και ωφέλιμη γι' αυτόν.

παράλληλο κείμενο

Το κύριο μέλημα της φιλοσοφίας είναι να ελέγξει και να κατανοήσει πολύ κοινές έννοιες, που όλοι μας τις χρησιμοποιούμε καθημερινά χωρίς να τις σκεφτόμαστε. Ένας ιστορικός μπορεί να ζητήσει να μάθει τι συνέβη κάποτε στο παρελθόν, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: τι είναι χρόνος; Ένας μαθηματικός μπορεί να ερευνά τις πιθανές σχέσεις μεταξύ των αριθμών, αλλά ένας φιλόσοφος θα αναρωτηθεί: τι είναι αριθμός; Ένας φυσικός θα ζητήσει να μάθει από τι συνίστανται τα άτομα ή πώς εξηγείται η βαρύτητα, αλλά ένας φιλόσοφος θα αναρωτηθεί: πώς μπορούμε να γνωρίζουμε αν υπάρχει κάτι έξω από τη νόησή μας; Ένας ψυχολόγος μπορεί να ερευνήσει πώς μαθαίνουν τα παιδιά μια γλώσσα, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: τι είναι αυτό που κάνει μια λέξη να έχει κάποιο νόημα; Ο καθένας μπορεί να αναρωτιέται αν είναι κακό να τρυνώνεις στο σινεμά χωρίς εισιτήριο, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: γιατί μια πράξη είναι καλή ή κακή; (Thomas Nagel, *Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα*, μτφρ. Χριστίνα Μιχαλοπούλου- Βέικου, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1989)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ: Επίκουρος, *Επιστολή στον Μενοικέα*, 122

Εισαγωγικά

Η *Επιστολή στον Μενοικέα* είναι ένας προτρεπτικός λόγος – επιστολή με την οποία ο Επίκουρος προτρέπει τον Μενοικέα να ασκήσει τη φιλοσοφία. Στην πραγματικότητα, όμως, ο προτρεπτικός αυτός προς τη φιλοσοφία είναι μια ανοιχτή πρόσκληση σε όλους τους ανθρώπους χωρίς διακρίσεις. Ίσως η μόνη διάκριση που υφίσταται να είναι ανάμεσα σε αυτούς που επιθυμούν να φιλοσοφήσουν και σε εκείνους που δεν επιθυμούν.

Ο Επίκουρος αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφία όχι ως απλή θεωρητική γνώση αλλά ως ένα τρόπο ζωής. Αυτός ο φιλοσοφημένος τρόπος ζωής μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στην *εὐδαιμονία*, η οποία αποτελεί και στην επικούρεια διδασκαλία τον απώτερο στόχο του ανθρώπου, το *τέλος* της ζωής του. Η ψυχική οδύνη, ο σωματικός πόνος και η συνακόλουθη ταραχή της ψυχής είναι για τον Επίκουρο παγίδες που απειλούν την ηρεμία του ανθρώπου και ακυρώνουν την *εὐδαιμονία*, την ευτυχία του. Αλλά ο φιλοσοφημένος τρόπος ζωής λειτουργεί ως θεραπεία μιας ζωής που ασθενεί· η ευτυχία είναι αποκατάσταση της χαμένης υγείας και η φιλοσοφία θα οδηγήσει προς αυτήν λειτουργώντας ιαματικά.

*Ας αναλογιστούμε ότι από τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές κι άλλες χωρίς ουσία¹, και ότι από τις φυσικές επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες κι άλλες απλώς φυσικές· από τις αναγκαίες, τέλος, επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες για την ευδαιμονία, άλλες για την αποφυγή σωματικών ενοχλήσεων και άλλες για την ίδια τη ζωή². Η σωστή θεώρηση αυτών των πραγμάτων ξέρει να ανάγει καθετί που επιλέγουμε και καθετί που αποφεύγουμε στην υγεία του σώματος και την ηρεμία της ψυχής, αφού σε τούτο συνίσταται ο σκοπός της ευτυχισμένης ζωής. Για χάρη αυτού του στόχου κάνουμε ό,τι κάνουμε: για να μην αισθανόμαστε πόνο και να μη μας κυριεύει ο φόβος [...] Την ηδονή³, βλέπεις, τη χρειαζόμαστε, όταν η στέρησή της μας προξενεί πόνο· όταν δεν αισθανόμαστε πόνο, δε χρειαζόμαστε πια την ηδονή. Και για τούτο η ηδονή είναι αρχή και τέλος της ευτυχισμένης ζωής⁴. Γιατί έχουμε διαγνώσει ότι είναι το πρώτο και σύμφυτο αγαθό μέσα μας⁵. (Επίκουρος, *Επιστολή πρὸς Μενοικέα*, 127, 128 και 129)*

¹ **Επιθυμίες:** ο Επίκουρος διακρίνει δύο είδη επιθυμιών, τις *φυσικές* και τις *κενές* (μάταιες, χωρίς ουσία, ανόητες, κενές περιεχομένου). Τις φυσικές επιθυμίες διακρίνει σε δύο είδη: α) φυσικές και αναγκαίες (λ.χ. η επιθυμία για νερό), β) φυσικές αλλά όχι αναγκαίες (λ.χ. η επιθυμία για εκλεκτά φαγητά). Οι κενές επιθυμίες είναι μη φυσικές και μη αναγκαίες, προέρχονται δηλαδή από την ανθρώπινη κενοδοξία/ματαιοδοξία (λ.χ. η επιθυμία για κοινωνική άνοδο).

² **Αναγκαίες επιθυμίες:** αναγκαίες επιθυμίες είναι για τον Επίκουρο εκείνες που, αν δεν ικανοποιηθούν, οδηγούν στην αύξηση του πόνου ή στον θάνατο. Στις αναγκαίες επιθυμίες συγκαταλέγεται η υγεία (αποφυγή της ασθένειας και του πόνου) και αυτές που συμβάλλουν στη διατήρηση της ζωής (διατροφή, έρωτας, φιλία, ασφάλεια κ.ά.).

³ **Ηδονή:** για τον Επίκουρο υπάρχουν δύο είδη ηδονών: οι ηδονές των αισθήσεων, όπως όταν τρώω και απομακρύνεται ο πόνος της έλλειψης, και οι ψυχικές ή στατικές ηδονές, όπως, όταν έχω φάει, οπότε το αίσθημα πληρότητας δίνει μια σταθερή (*καταστηματική*) ηδονή.

⁴ **Ηδονή ως σκοπός της ευτυχισμένης ζωής:** κατά τον Επίκουρο, ο πόνος και η χαρά, η λύπη και η ηδονή, δηλαδή η ευχαρίστηση, είναι αντίθετες καταστάσεις. Οι άνθρωποι προσπαθούν να ελαχιστοποιήσουν τις πρώτες και να μεγιστοποιήσουν τις δεύτερες. Η ηδονή ως εσωτερική τέρψη είναι σκοπός της ευτυχισμένης ζωής, γιατί είναι η αιτία και το κίνητρο κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας.

⁵ **Ηδονή, το πρώτο και σύμφυτο αγαθό:** η ηδονή είναι αγαθό που επιδιώκουν από τη φύση τους όλα τα έμψυχα όντα. Για να είναι κανείς ευτυχισμένος και να αποφύγει το άγχος, πρέπει

να δεχθεί, κατά τον Επίκουρο, τέσσερις αλήθειες. Αυτή είναι η περίφημη *Επικούρεια Τετραφάρμακος*:

*Ο θεός δεν εμπνέει φόβο,
ο θάνατος δε φέρνει ταραχή,
το αγαθό αποκτιέται εύκολα
και το κακό υποφέρεται εύκολα.* (Φιλόδημος, *Προς σοφιστάς*, IV 10-14)
Ανθολόγιο Φιλοσοφικών Κειμένων (Γ' Γυμνασίου), κεφ. 5, ενότητα 2

το κείμενο

Μήτε νέος τις ὦν μελλέτω ... τὴν ὥραν ἢ μηκέτι εἶναι.

Μήτε νέος τις ὦν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδείς ἐστίν οὔτε πάρωνος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον. Αναφερόμενος ο Επίκουρος και στα δύο ηλικιακά άκρα, συμπεριλαμβάνει όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως ηλικίας. Την προτροπή του για φιλοσοφία ο Επίκουρος την υποστηρίζει με συμμετρικές για τους νέους και τους ηλικιωμένους αιτιολογήσεις, αναιρώντας με διαλογικό ύφος υποθετικές αντιρρήσεις των μεν και των δε:

- Οι νέοι δεν πρέπει να θεωρούν τον εαυτό τους ανώριμο για τη φιλοσοφία.
- Οι ηλικιωμένοι δεν πρέπει να θεωρούν τον εαυτό υπερώριμο γι' αυτήν (ότι δηλαδή έχουν περάσει πια την ώριμη για τη φιλοσοφία περίοδο της ζωής τους).

Και για τους δύο το επιχείρημα είναι το ίδιο: Το ζητούμενο της ψυχικής υγείας δεν γνωρίζει ηλικία.

Η τυπική δομή του συλλογισμού:

1η προκειμένη: Η ψυχική υγεία αφορά τους πάντες, νέους και ηλικιωμένους

2η προκειμένη (εννοούμενη): [Η φιλοσοφία εξασφαλίζει την ψυχική υγεία]

συμπέρασμα: Οι πάντες, νέοι και ηλικιωμένοι, πρέπει να φιλοσοφούν.

Ὁ δὲ λέγων ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν, ὁμοίός ἐστιν τῷ λέγοντι πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν ἢ μηκέτι εἶναι. Το αρχικό επιχείρημα αναδιατυπώνεται στη δεύτερη περίοδο με όρους συνωνυμίας:

ἄωρος = *μήπω ὑπάρχειν ὥραν* / *μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν*

πάρωνος = *παρεληλυθέναι τὴν ὥραν* / *μηκέτι εἶναι τὴν ὥραν*

πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον = *πρὸς εὐδαιμονίαν*

Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νέω καὶ γέροντι... πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν

Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νέω καὶ γέροντι. Όπως και στον *Προτρεπτικὸ* του Αριστοτέλη, κεντρική θέση στο συγκεκριμένο απόσπασμα της προτρεπτικής επιστολής του Επίκουρου έχει το ρηματικό επίθετο *φιλοσοφητέον*.

τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων. Η άποψη του φιλοσόφου πλαισιώνεται πάλι από ένα συμμετρικό επιχείρημα:

- Οι νέοι, καθώς θα οδηγούνται προς τα γηρατεία, θα τείνουν να διασώσουν τη νεότητά τους, μέσα από την ευγνωμοσύνη για όσα ζουν.
- Οι ηλικιωμένοι, θα νιώθουν νέοι μέσα στα γηρατεία τους, καθώς θα αναπτύσσουν την έλλειψη φόβου για το μέλλον.

γηράσκων νεάζῃ, νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ. Με το διπλό αυτό οξύμωρο, ο Επίκουρος τονίζει ότι η φιλοσοφία συμβάλλει στην υπέρβαση, ως ασήμαντων τελικά, των ηλικιακών διαφοροποιήσεων. Κατά προέκταση, η φιλοσοφία αναιρεί και άλλες διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων. Και δεν είναι τυχαίο ότι η φιλοσοφική σχολή του Επίκουρου, ο *Κῆπος*, ήταν ανοικτός τόσο στους Αθηναίους όσο και στους άλλους Έλληνες, αλλά και σε γυναίκες, σε δούλους, σε φτωχούς ή και αμόρφωτους ανθρώπους.

Μελετᾶν οὖν χρὴ τὰ ποιῶντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν: Η πρόταση-κατακλείδα της παραγράφου (το δείχνει ο σύνδεσμος οὖν) επικεντρώνεται στον όρο-κλειδί του κεντρικού νοήματος: την εὐδαιμονία. Αυτή καταξιώνεται ως απώτατος ανθρώπινος στόχος, διότι είναι ένα ολιστικό κριτήριο για την ανθρώπινη ζωή: η παρουσία της εξασφαλίζει τα πάντα, ενώ η απουσία της μας οδηγεί να πράττουμε τα πάντα, ώστε να την αποκτήσουμε.

γεγονότων, μελλόντων, παρούσης, ἀπούσης: Είναι έντονη η χρονικότητα που αποπνέουν αυτές οι αντιθέσεις (στη διαχρονία η πρώτη, στη συγχρονία η δεύτερη). Αντανακλούν την κατασταλαγμένη πεποίθηση του Επίκουρου ότι η γέννηση και ο θάνατος περικλείουν αυστηρά την ανθρώπινη ζωή· ούτε προϋπαρξη της ψυχής υπάρχει, ούτε μεταθανάτια ζωή (αθανασία της ψυχής).

Φιλοσοφία για την ευτυχία, λοιπόν.

μῆτε μελλέτω, μῆτε κοπιάτω, φιλοσοφητέον, μελετᾶν χρὴ: Οι φράσεις αυτές έχουν τον έντονο δεοντολογικό χαρακτήρα (προστακτικές, ρημ. επίθετο –τέος, που δηλώνει το δέον, χρὴ +απαρέμφατο)· και ταιριάζουν στο γραμματειακό είδος: λόγος προτρεπτικός/διδακτική επιστολή.

παράλληλο κείμενο

ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ: Η φιλοσοφία, Σωκράτη, έχει τη χάρη της, αν ασχοληθείς μαζί της με μέτρο στα νιάτα σου. Ακόμη κι αν είναι κανείς πολύ προικισμένος, εφόσον συνεχίσει να φιλοσοφεί και στην ωριμότητά του, αναγκαστικά θα αποξενωθεί από όλα όσα πρέπει να γνωρίζει, προκειμένου να γίνει ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος. [...] Με τη φιλοσοφία είναι ωραίο να ασχολείται για μορφωτικούς λόγους και δεν είναι άπρεπο να φιλοσοφεί κανείς όσο είναι νεαρός. Όταν όμως μεγαλώσει και φιλοσοφεί ακόμη, τότε η περίπτωση είναι για γέλια και εγώ τουλάχιστον νιώθω για όσους φιλοσοφούν ό,τι νιώθω για όσους δυσκολεύονται να μιλήσουν και παίζουν σαν μικρά παιδιά Τον νέο που δε φιλοσοφεί τον θεωρώ ανελεύθερο άνθρωπο, που δεν είναι άξιος για τίποτα ωραίο και μεγάλο. Όταν όμως τον δω ηλικιωμένο να φιλοσοφεί και να μη σταματάει, μου φαίνεται πια, Σωκράτη, ότι ο άνθρωπος αυτός πρέπει να φάει ξύλο [...] δεν αξίζει να λέγεται άντρας, όταν φεύγει από το κέντρο της πόλης και από τις συγκεντρώσεις, όπου [...] οι άντρες διαπρέπουν, και βουλιάζει για την υπόλοιπη ζωή του σε μια γωνιά ψελλίζοντας με τρεις τέσσερις νεαρούς".

(Πλάτων, Γοργίας 484c-486a)